

Dragan Matic*

Alkohol in kri v Miličih jeseni 1914

IZVLEČEK

Med prvo svetovno vojno je avstro-ogrška armada v sodelovanju s pomožnimi enotami (šuckori) v Bosni in Hercegovini zagrešila številne zločine nad civilnim prebivalstvom. Ukazi in navodila, ki sta jih izdajala vrhovno poveljstvo in vojna uprava, so bili podlaga za justične in izvensodne umore. Postopek pred naglim sodiščem je bil povsem poenostavljen, kmalu pa tudi ta ni bil več obvezen, pač pa je bilo prepuščeno prosti presoji posameznega poveljnika, da samostojno izvaja »pravo silobrana v vojni« (Kriegsnotwehrrecht) brez sodelovanja sodnika. Stotnik Alfonz Svetek je jeseni 1914 opravljal funkcijo etapnega štacijskega poveljnika v Miličih, po vojni pa je bil deležen obtožb, da je ukazal številne usmrtitve bosanskih Srbov. Dokumenti iz sodnega spisa razkrivajo strašljive metode in številčnost usmrtitev, o katerih je odločal kot pravi gospodar nad življenjem in smrtjo.

Ključne besede: prva svetovna vojna, Bosna in Hercegovina, vojni zločin, izvensodne usmrtitve

ABSTRACT

ALCOHOL AND BLOOD IN MILIČI IN THE AUTUMN OF 1914

During World War I, the Austro-Hungarian Army, in cooperation with its auxiliary units (Shukor), committed numerous crimes against the civilian population in Bosnia and Herzegovina. The orders and instructions issued by the High Command and the War Administration represented the basis for judicial and extrajudicial killings. The

* Dr., sekretar – znanstveni sodelavec, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, 1000 Ljubljana, dragan.matic@gov.si;
ORCID: 0009-0007-6808-1221

procedure before the summary court was utterly simplified. Soon, however, even this was no longer compulsory. Instead, the independent application of the "law of force in war" (Kriegsnotwehrrecht) without the involvement of a judge was left to the discretion of the individual commander. After the war, Captain Alfonz Svetek, who served as a stage commander in Milići in the autumn of 1914, was accused of ordering many executions of Bosnian Serbs. The documents from the court file reveal the gruesome methods and the number of executions he decided on as a true master of life and death.

Keywords: World War I, Bosnia and Herzegovina, war crime, extrajudicial executions

O fenomenu terorja, ki ga je Avstro-Ogrska med véliko vojno načrtno izvajala nad svojimi lastnimi državljani, v prvi vrsti iz vrst pripadnikov slovanskih narodov, je bilo že precej napisanega. Kljub temu pa avstrijski zgodovinar Hans Hautmann navaja:

»[T]rije veliki zločini so se zgodili med prvo svetovno vojno: grozodejstva Nemcev v Belgiji, turški genocid nad Armenci in izgredi avstrijskega vojaštva nad Rutenci in Srbi. Prav zadnje imenovani pokol pa ima dvomljiv sloves, da je med vsemi ostal najmanj znan ... Ko primerjamo instrumentarij izrednih razmer, uvedenih v vojskujočih državah, ugotovimo, da je bil ta »meč« v Avstriji najbolj nabrušen. Nikjer, niti v caristični Rusiji, ni imel režim na voljo tako široke palete izjemnih ukrepov kot tu.«¹

Oblasti so vojaški teror uvedle z derogiranjem ustavnih pravic oziroma državljan-skih pravic, poljubnim omejevanjem svobode izven okvira predpisanih postopkov in uvedbo pristojnosti vojaških sodišč nad civilisti. O tem, ali je šlo za ukinitvev ustavnih pravic po legalni ali nelegalni poti (parlament je bil pri odločanju o tem izključen), mnenja med avstrijskimi zgodovinarji niso povsem enaka. Martin Moll trdi, da je bilo sklicevanje na izjemne odredbe, uvedene zaradi vojne (ki jih je omogočal 14. člen Temeljnega zakona o zastopstvu države v povezavi z 20. členom Temeljnega zakona o splošnih pravicah državljanov), formalnopravno legalno. Za krajši čas je bila namreč pristojnost vojnih sodišč nad civili že uvedena na določenih območjih monarhije v prejšnjih epizodah, kot sta bili npr. hercegovska vstaja leta 1882 in aneksijska kriza na robu vojne s Srbijo 1908/09.²

Med slovenskimi zgodovinarji gre seveda izpostaviti Janka Pleterskega, ki v svoji objavi virov o preganjanju Slovencev med prvo svetovno vojno ugotavlja, da so bile z izjemnimi zakonskimi ukrepi in cesarskimi uredbami konec julija 1914 ukinjene temeljne osebne pravice: osebna svoboda, nedotakljivost stanovanja, pisemska tajnost, svoboda združevanja, zborovanja, izražanja mnenj in svoboda tiska. Porotna

1 Hautmann, Die Verbrechen, 1.

2 Moll, Oesterreichische Militärgerichtsbarkeit, 301 in 305, 306.

sodišča so bila odpravljena, civilisti, ki so bili obtoženi političnih zločinov, pa postavljeni pred vojno sodišče. V zaledju fronte je bil uveljavljen režim območja armade na bojišču, kjer je bilo razglašeno naglo sodišče po določilih za bojišče, ki je veljalo tudi za civilne osebe. Grof Polzer Hoditz, vodja kabineta cesarja Karla, je o tem kasneje izjavil naslednje: »Visoki vojaški poveljniki so se jeli takoj ravnati po krilatice boja Nemcev proti Slovanom in imeli so moč to krilatice tudi otipljivo izraziti. Škoda, ki jo je povzročila avstrijska justica v vojni, je naravnost nepregledna.«³

Kako je izgledal pravi pekel, ki se je za bosanske Srbe odprl po izbruhu vojne v podobi vsakovrstnih pregonov, zapiranj, internacij (zlasti v taboriščih v Aradu in Doboju), sodnih in izvensodnih justifikacij, zločinov, ki so jih izvajale tako civilne oblasti kot avstrijska soldateska skupaj s pomožnimi enotami, pretežno sestavljenimi iz bosanskih muslimanov (t. i. šuckori – Schutzkorps), je obširneje opisal Vladimir Čorović v svoji Črni knjigi.⁴ Ivo Banac navaja, da je po letu 1911 nastopila muslimansko-hrvaška zvestoba Avstro-Ogrski, ki je potem trajala tudi med prvo svetovno vojno in rezultirala v »gadnih« (grdih) napadih na srbsko premoženje in v številnih primerih versko motiviranih umorov. Tako naj bi v prvi svetovni vojni avstro-ogrške oblasti internirale 5500 Srbov, od katerih naj bi jih v taborišču Arad umrlo med 709 in 2200, okrog 460 naj bi jih bilo obsojenih in usmrčenih zaradi obtožb, da podpirajo sovražnika, 5200 srbskih družin pa naj bi prisilno izselili.⁵ Zdi se, da so te številke v resnici še dosti višje, saj se pri tem npr. ni upoštevalo izvensodnih justifikacij, niti internacijskega taborišča Dboj, v katerem je samo v začetku leta 1916 zaradi nalezljivih bolezni umrlo 8000 internirancev.⁶ Novejše raziskave avstrijskih in nemških zgodovinarjev navajajo število 30.000 srbskih civilnih žrtev na balkanskem bojišču, od katerih naj bi večina podlegla terorju avstrijske soldateske prav na območju Bosne in Hercegovine.⁷

Čorović v svoji knjigi opozarja, da so bila razkritja o zločinih nad južnimi Slovani v veliki meri obelodanjena v interpelacijah Jugoslovanskega kluba s prvopodpisanim Antonom Koroščem.⁸ Izmed množice interpelacij, ki so postavljale ogledalo avstro-ogrskim državnikom in zahtevale pravico za žrtve ter kaznovanje zločincev, je za naš prispevek zanimiv sveženj kar 41 interpelacij Jugoslovanskega kluba, vložen 15. januarja 1918 pod številko 1967/I. Interpelacije so se v nanašale na delovanje vojnih oblasti, v glavnem v Bosni in Hercegovini.⁹ Med njimi je posebej pomembna »Interpelacija poslanca dr. Korošca in tovarišev zaradi ugotovitve krivcev za umore in justične umore na Jugovzhodu«, ki je obsegala več kot trinajst strani in se je začela s slikovitim uvodom: »Z mobilizacijo se je za Jugoslovane začelo preganjanje po zgledu na Bartolomejsko noč. Iz tega se je razvila grozovita strahovlada, ki traja že tri leta in je v marsikaterem smislu preseгла ‚dela‘ Robespiera.« Poslanci Jugoslovanskega kluba

3 Pleterski, *Politično preganjanje*, 5–7.

4 Čorović, *Patnje Srba*, 24–36.

5 Banac, *Nacionalno pitanje*, 342.

6 Hautmann, *Die österreichischen Kriegs- und Humanitätsverbrechen*, 60. Prim. tudi Paravac, *Dobojski logor*.

7 Hautmann, *Die österreichischen Kriegs- und Humanitätsverbrechen*, 58, 59.

8 Čorović, *Patnje Srba*, 33.

9 Anfrage des Abgeordneten Dr. Korošec und Genossen an die Gesamtregierung.

so dalje v tekstu utemeljevali zahtevo po suvereni jugoslovanski državi z žrtvami tisočih Jugoslovanov, ki sta jih zakrivila vojno ministrstvo in vrhovno poveljstvo. Poleg ostalih zločinov je interpelacija nadrobneje razčlenjevala, kako se je z ukazi in navodili, ki sta jih izdajala vrhovno poveljstvo in vojna uprava, pripravila podlaga za justične in izvensodne umore. Že v prvem mesecu vojne je vrhovno poveljstvo izdalo ukaz o formalni poenostavitvi »vojnega kazenskega postopka« (Feldverfahren). Z njim se je vojaške pravosodne funkcionarje opozorilo, da od pristojnega poveljnika ni več treba pridobiti privolitve za začetek postopka pred naglim sodiščem, »če je ta nadrejeni preveč oddaljen in če se zdi, da je hitra izvedba naglega sodišča zaradi odvrtačnega/ zastraševalnega učinka upravičena«. S tem je bil odstranjen zadnji nadzor nad uvedbo naglega sodišča. Zakon je namreč predvidel, da se naglo sodišče skliče šele potem, ko vojni tožilec dobi ukaz pristojnega poveljnika, v katerem je nadrobno obrazložena obtožnica, poveljnik pa je pred tem dolžan preveriti, ali je v danem primeru glede na zakonska določila postopek pred naglim sodiščem sploh dopusten. Ker je bila vojaška justica čedalje bolj preobremenjena, so kmalu uvedli pooblaščenca (prokuriste), ki so večinoma nadomestili častnike – vojaške pravnike. Ti naj bi izvajali postopke pred naglim sodiščem, vendar se je kmalu izkazalo, da jih je dosti premalo. Sledilo pa je še nadaljnje strašljivo poenostavljanje »sodnega postopka«, in sicer v obliki ukaza vrhovnega poveljstva z naslovom: »Rasche Justiz, Kriegsnotwehr!« (tj. Hitro sodstvo v silobranu v vojni!) Ukaz je odredil, da izvajanje postopka »pred naglim sodiščem oz. na bojišču« v primeru sovražnega odnosa lokalnega prebivalstva ni več v pristojnosti pravosodnih častnikov, pač pa lahko poveljniki posameznih enot samostojno izvajajo »pravo silobrana v vojni« (Kriegsnotwehrrecht) brez sodelovanja sodnika. S tem ukazom je bila pristojnost vojnih sodišč ukinjena, če je poveljnik neke enote po lastni presoji ocenil, da je drža lokalnega prebivalstva sovražna. Tisti med častniki, ki so bili krvoločni, so dobili proste roke, saj izgovorov za domnevno ali stvarno sovražno držo prebivalstva ni bilo težko najti. Vedeli so namreč, da jih ne bodo klicali na odgovornost oziroma prav nasprotno – verjeli so, da bodo z razkazovanjem strogosti in gorečnosti nadrejenim všeč. Skratka: ukaz je dovoljeval, da se ljudi usmrti, brez da bi o tem odločal sodnik – pomenil je dovoljenje za umor. Interpelacija je izpostavljala:

»[N]emočnemu in nedolžnemu jugoslovanskemu prebivalstvu se je z enim ukazom vrhovnega poveljstva vzelo varstvo, ki pripada vsakemu zločincu, tudi morilcu in roparju. Morilca in roparja se ne sme dotakniti – ona dva pripadata sodišču. Jugoslovane pa se lahko ubija po lastni presoji in želji ... Celó za primer upora je naglo sodišče po vojaškem kazensko-procesnem redu predvideno kot skrajni ukrep. In kako je sodstvo v vojnem pravu silobrana (Kriegsnotwehrrecht) utemeljeno? Če je pristojni poveljnik oddaljen, si (pri sestavi naglega sodišča) pomaga s pooblaščencom pravosodnega častnika. Če tudi tega ni v bližini, nastopi pravo silobrana v vojni, vsak sodni postopek je izključen in žrtev je brez nadaljnjega usmrčena ... In tako so nešteti državljani v Bosni, Hercegovini in Slavoniji bili umorjeni, ker je – ko ni pravosodnega častnika v bližini – Jugoslovane dovoljeno moriti po lastni presoji: to je pravo silobrana v vojni! Jugoslovanske dežele – zlasti Bosna, Hercegovina in Srem, so postale ogromna klavnica, ki sta jo za slovansko klavno živino

postavila vojno ministrstvo in vrhovno poveljstvo ... S tem ko se je lastne državljane jemalo za talce, je bila pričeta državljanska vojna. Ta vojna se je začela v pričakovanju, da bo napadeno ljudstvo poseglo po zakoniti samoobrambi, da bi se potem to tolmačilo kot veleizdaja in upor oz. vstaja, pripravljena v sodelovanju s sovražnikom. S tem bi se opravičilo izredne državne ukrepe, katerih poglobiten namen je bil, da se Jugoslovane temeljito iztrebi in na opustelih področjih, kjer so nekoč bivali, ustvari Südmarko – po zgledu ravnanja saškega cesarja proti polabskim Slovanom ... To naj bi bila zahvala ljudstvu, ki je stoletja predstavljalo okop pred osmansko povodnjijo.«¹⁰

Družinska tradicija vojskovanja za cesarja in monarhijo

V spominih na svoje vojskovanje ob okupaciji Bosne in Hercegovine leta 1878, katere se je udeležil kot rezervni poročnik 17. pešpolka, je Anton Svetek poleg opisa bitk in pohodov prikazal tudi svoj odnos do tamkaj živečih prebivalcev. Njegove vrstice odražajo precej vzvišeno pokroviteljstvo in določeno naklonjenost do bosanskih kristjanov, zlasti Srbov, ki so jih osvobajali izpod turškega jarma:

»Druga slika v bitki je bil sivolasec bošnjaški Srbin. Ta dobrovoljček je čutil prav neprijetno nasledke svoje lahkomišljenosti. Donašal nam je med bitko pravi Samarijan v mehu hladne pitne vode. Tudi meni je poslužil in jako sem mu bil hvaležen, da mi je ugasil žejo. Srčni starček se ni bal iti do prvih vrst bojne vrste, za žvižganje krogelj je imel gluha ušesa ... Za nekaj časa ga privedo zvezanega trije vojaki. Prišedši do mene pade na kolena milo proseč: 'Gospodine! Ukaži, da me ovi askeri ne usmrtijo, jaču opet tirati dobro vodu.' 'Što si radil?' vprašam ga. 'Za boga, nista, šta bi htelo biti vam u štetu,' odgovori mi obupani starček. Podčastnik in načelnik straže mi potem povesta, da je polkovni zdravnik ujetniku preiskal žepe in pri njem našel tri 'fišeke' (patrone) ter nekoliko starega smodnika, zavitega v kosec platna ... 'Mogoče,' mislim si, 'da je starec zvita lisica, a res je tudi, da nam je v hudi žeji postrezal z dobro vodo, torej nam služil v prid. Napišem listič, na katerem potrdim, da sivolasec ves čas svojega bivanja med nami ni storil ničesar sumnjivega, da pa nam je vodo noseč pripovedoval mnogo zanimivih rečij o sovražniku, kar sem, ako se zahteva, pripravljen osebno potrditi. Ta listič dam Bošnjaku, ki mi v znamenje hvaležnosti poljubi plaščni rob. Odvedo ga potem v glavno stanišče. Pozvedel sem pozneje, da so siromaka stoprav po dolgotrajnem zaporu v Travniku izpustili.«¹¹

Iz zapisov Antona Svetka je videti, da so mu bili dosti manj všeč bosanski muslimani, ki jih poimenuje Turki (na enem mestu omenja npr. »vstanek zatirane raje proti kruti turški hijeni«). Med drugim je to razvidno iz njegovega opisa neke hišne preiskave, ko prostodušno razlaga, kako so ga – bolj kot morebiten uboj civilista, kateremu

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Svetek, *Spomini*, 668.

je vdrl v hišo in mu grozil s požigom – skrbele nevšečne formalnosti ob preiskavi, ki bi temu sledila:

»Mož preplašen ni vedel kaj storiti. Očita mi z ostro besedo nezakonitost pohoda in zahteva od nas pojasnila in opravičenja, ker se drznemo siloma vlomiti v harem. Hladnokrvno, toda odločno ga zavrnem in mu razjasnim v kratkih besedah, da je pač on gospodar haremov in vsega, kar je v koči, samo orožja ne, katero ima spravljeno ... Ko na tleh ležeči ženski čujeta resno žuganje, začneta jokajoči se kričati s pretrganim glasom. 'Hočete ščititi' zavpijem srdito, 'neču nijedne štete raditi v kuči, a kažu vam, da izbacnem Turčina i zapalim mu kuču, kad mi ne preda oružja ...' ... Reči moram, da početkom sam nisem vedel, kako bi uredil preiskovanje, da bi se ne teknili žlahtnega ženstva, in kako bi se ognil zahtevanju, da imata ženski odložiti zunanje povoje. Položaj je bil zame in zlasti za ženstvo jako resen, delo za nas preopasno. Razdraženi Turek, Bog ve, če bi se ne spustil vame! Uboj bi bil neizogiben in nasledek – dolga, neprijetna preiskava pred vojno gosposko ...«¹²

Kakorkoli, leta so minevala, tradicija zvestega vojskovanja za cesarja in monarhijo pa se je prenesla na naslednjo generacijo – 36 let za očetom Antonom, se je na vojevanje v Bosno odpravil njegov sin Alfonz Svetek, aktivni stotnik 54. pešpolka. Alfonz, kolikor je znano, ni objavljala spominov, se pa je ohranilo kar nekaj pričevanj iz dveh sodnih procesov zoper njega, iz katerih je razvidno, da je bil bosanskim Srbom bistveno manj naklonjen kot oče.

Zver v človeški podobi

19. aprila 1919 je na naslovnici *Slovenskega naroda* izšel članek Rasta Pustoslemška z naslovom V imenu pravice. Po nekoliko patetičnem, moraliziranju polnem uvodu je Pustoslemšek navedel:

»Imam v rokah 'izkaz o obešenih in ustreljenih osebah' v Milićih leta 1914. Navedene so tu po tekočih številkah te-le žrtve: 1. Vasiljević Maksim; 2. Obradović Jovan; 3. Milinković Milorad; 4. Zugić (Nešić) Pero, vsi iz Dervente; 5. Madžerović Gajo; 6. Madžerović Pavle; 7. Madžerović Pero; 8. Petrović Simeun, vsi iz Vasilja; 9. Milić Vaso iz Milićev, vsi obešeni; 10. Kovačević Marko iz Dervente; 11. Grkić Pero; 12. Mišić Miladin in 13. Mišić Gjoko, vsi iz Milićev, ustreljeni. Vsi ti so bili ovađeni, da so srbski vohuni, in postavljeni pred vojno sodišče. Kako so vojna sodišča leta 1914. sodila v Bosni, Hercegovini in v Galiciji, je znano vsemu svetu. Vkljub temu to vojno sodišče, dasi je uvedlo najnatančnejšo preiskavo, ni našlo na obtožnicah niti sence kake krivde. Vsi so bili oproščeni in puščeni na svobodo. V Milićih je bil takrat poveljnik stotnik Svetek, rodom Slovenec s Kranjskega. Temu stotniku sodba vojnega sodišča ni bila po volji, zato je dal na svojo pest po posebni patrolji poloviti vse one, ki so srečno utekli vojnemu sodišču, ter zaukazal svojim podrejenim

12 Prav tam, 730, 731.

organom, da naj napravijo ž njimi kratek proces ter jih spravijo na oni svet. Ta okrutnost in krvoččnost je osupnila celo podrejene vojake in orožnike, ki so sicer kaj malo pristopni človeškim čutilom in navajeni se slepo pokoriti vsakemu migljaju svojih zapovednikov. Na usta orožnika Heršaka so naprosili stotnika Sa, naj ustavi obešenje, češ da se sme obešati samo zločince, ne pa pravičnih in nedolžnih ljudi. In kaj je odgovoril gospod stotnik? 'Zapovednik sem jaz in nihče drug. Zaukazujem, da se moje povelje takoj izvrši!' Ukazu so se pokorili in padle so žrtve, na katerih niti krvavo vojno sodišče ni našlo niti sence krivde! Bratje Joca, Pavle in Ilija Zalović so bili osumljeni, da so podpirali srbske komite, ko so leta 1914. prvič vpadli v Bosno. Orožništvo je proti njim uvedlo najstrožjo preiskavo in dognalo, da niso zagrešili ničesar takega, da bi se moglo proti njim postopati. Navzlic temu je stotnik Svetek dal svoji patrulji dne 11. septembra 1914 vse tri brate prijeti ter jih priversti v Miliće, kjer bi naj bili obešeni. Toda vodja ondotne orožniške postaje se je temu uprl ter se pritožil proti krivičnemu obešanju nedolžnih ljudi naravnost na poveljujočega generala. Ta pritožba je imela ne samo ta uspeh, da so bratje Zalovići utekli gotovi smrti, marveč da so se postavile meje tudi divjanju očividno perverznega stotnika. Končno še jeden slučaj. Orožnikom v Džilah je privedla neka madžarska patrulja 14letnega dekleta in 55letno njeno babico z ukazom stotnika S-a, da se naj nemudoma usmrtita, češ, da sta dajali znamenje sovražniku na Kovačić Brdu. Orožniki so stvar znova preiskali in se prepričali, da ste revici docela nedolžni. Da jima rešijo življenje, so javili stotniku S-u., da je bila justifikacija izvršena, v resnici pa so siroti skrili pri Vaši in Triši Zaloviću, v Džili, kjer sta ostali v skrivališču, dokler ju ni lani spasila srbska vojska. Mož, ki ima na vesti te težke zločine, ki je dal streljati nedolžne ljudi kakor zajce, je Slovenec, je naš rojak. V dušo me je sram. Ne vem, kje je sedaj ta zver v človeški podobi, toda on živi sredi med nami in zavzema ugledno socialno stališče. Ne hlepim po osveti, to čustvo mi je tuje, to pa pravim, ako je kdo zaslužil eksemplarično kazen, zaslužil jo je v najvišji meri ta krvolok. Med poštenimi Slovenci, med častitimi Jugoslovani zanj ni več mesta!«¹³

24. aprila 1919 je v *Slovenskem narodu* izšla notica, da je stotnik Alfonz Svetek, »ki je dal leta 1914 pomoriti več naših ljudi v Bosni kljub temu, da jih je bilo krvavo sodišče oprostilo«, aretiran. Dva dni za tem, 26. aprila 1919, so v istem časopisu objavil popravek Svetkovega odvetnika Franca Frlana, ki je zanikal zgornje obtožbe in sporočil, da je Svetek vložil zahtevo za kazensko preiskavo zoper Pustoslemška, obenem pa zaradi napada na svojo čast prosil častniško aprobativno komisijo (ki je preverjala ustreznost bivših avstrijskih častnikov za sprejem v vojsko kraljevine SHS), da poda svoje stališče o tej zadevi. Komentar uredništva *Slovenskega naroda* ob tej objavi je bil: »Ali Svetek res še ni pod ključem? Prosimo tako uradnega pojasnila!«

Ni jasno, ali so te časopisne objave vplivale na dejstvo, da je bil istega dne Alfonz Svetek povabljen na razgovor na ljubljansko policijo, nakar so ga na zahtevo državnega tožilca zadržali v preiskovalnem zaporu, in sicer na podlagi členov 175/2,3 in 180 kazensko pravnega reda (begosumnost ter možnost vplivanja na priče; obvezno pridržanje zaradi zagrožene kazni nad 10 let zapora). Istočasno se je na predlog Državnega tožilstva v Ljubljani zoper njega začela kazenska preiskava zaradi umora 13 oseb, ki

13 Pustoslemšek, V imenu pravice.

naj bi jih v Miličih dal od jeseni 1914 do pomladi 1915 kot etapni štacijski poveljnik »postreljati oz. pobesiti«. V okviru preiskave je preiskovalni sodnik zaprosil vojaške, sodne in civilne oblasti v Bosni za gradivo (morebitne zapisnike zaslišanj, vložene obtožnice itd.) in informacije, obenem pa je po Deželni vladi oziroma predstavništvu Kraljevine SHS na Dunaju zahteval dokumentacijo iz »Feldgerichtsarchiva«, ki se je nanašala na sodni proces zoper Alfonza Svetka iz let 1914/15. Izpostavilo se je namreč, da je bil stotnik Svetek že v sodni preiskavi pred avstrijskim vojaškim sodiščem, in sicer zaradi zlorabe oblasti oziroma samovolje. Preiskovalni sodnik je prosil predstavništvo Kraljevine SHS na Dunaju tudi za naslove oseb, ki so Svetku poveljevale: podmaršala pl. Lenza, podmaršala Felixa Andriana in generala Komma, saj se je Svetek zagovarjal tudi s tem, da je vedno ravnal na podlagi povelj svojih nadrejenih. Poleg navedenega je preiskovalni sodnik prosil tudi častniško »aprobativno« komisijo v Ljubljani za vse dokumente v zvezi s prošnjo Alfonza Svetka, da se ga sprejme v vojsko kraljevine SHS. Svoje prošnje za dokumente in podatke je preiskovalni sodnik označil kot zelo urgentne z navedbo, da se za preiskavo zelo zanima Deželna vlada, kot tudi celotna slovenska javnost, medtem ko je obdolženec v preiskovalnem zaporu.¹⁴

11. julija 1919 so z Dunaja prispeli prepisi dokumentov iz sodnega spisa, ki se je nanašal na proces zoper stotnika Svetka pred sodiščem 16. korpusa¹⁵ – ljubljanski preiskovalni sodnik jih je kasneje poslal Okrožnemu sodišču v Tuzli. Okrožno sodišče v Tuzli pa je ljubljanskemu preiskovalnemu sodniku 17. junija 1919 poslalo dokumente iz preiskovalnega spisa zoper nekdanjega finančnega stražarja Jaroslava Rataja: prijavo, predlog državnega tožilca za preiskavo in zapisnike zaslišanj. Kot se je izkazalo, je bil Jaroslav Rataj, ki se je v preiskovalnem zaporu v Tuzli nahajal že od 5. aprila 1919, desna roka stotnika Svetka – večino zločinov v Miličih sta izpeljala skupaj. Že 25. maja 1919 je Okrožno sodišče v Tuzli zahtevalo izročitev Alfonza Svetka, in sicer zaradi samovoljne justifikacije – hudodelstva umora več prebivalcev v Miličih, zahtevo pa je 14. junija 1919 ponovilo. V utemeljitvi zahteve po izročitvi se je poudarilo, da je pravilno, da se Svetku sodi v Tuzli, saj so bili zločini, za katere se ga preganja, storjeni na območju Okrožnega sodišča v Tuzli, storil jih je v tesnem sodelovanju z v Bosni živečim Jaroslavom Ratajem, zato je nujno (tudi z vidika potrebe, da se oba obdolženca medsebojno soočita), da se postopek združi in izvaja pred enim sodiščem, vrhu vsega pa so vse priče, ki jih je treba zaslišati, z območja Okrožnega sodišča v Tuzli oziroma živijo v Bosni.¹⁶

Nekaj dni pred izročitvijo bosanskim sodnim oblastem pa je Alfonz Svetek izjavil, da se mu je zdravstveno stanje poslabšalo ter da ni sposoben hoditi. Preiskovalni sodnik je zato naročil, da ga pregleda sodni izvedenec dr. Plečnik, ki je po natančni preiskavi izjavil, »da gre za perineuritičen napad, ki jih je Svetek kot alkoholičar in luetik že večkrat imel, da se mu je pa stanje že izboljšalo in da je preostala samo še neka slabost v nogah, ki pa ni velika«. Zdravnik je menil, da Svetek sicer »radi oslabelosti

14 SIAS 307, Spisi o kazenski stvari zoper Alfonza Svetka, fol. 12 in 12b.

15 Prav tam, fol. 18–19 in 23–24, prepisi iz spisov »EN° 41 Feldgericht der 58 I.T.D. ex 1915«.

16 Prav tam, dopis z dne 26. 5. 1919 Okrožnega sodišča v Tuzli Deželni vladi v Ljubljani z zahtevo po izročitvi Alfonza Svetka.

nog in njegove telesne teže« ne more dolgo hoditi, da pa je primeren za železniški transport, če se poskrbi, da se ne bo vozil v gneči. Preiskovalni sodnik je zato zaprosil policijsko ravnateljstvo v Ljubljani, da pri jetniški upravi prevzame Svetka in ga transportira v Bosno. Pri tem je preiskovalni sodnik še zapisal, da po njegovi oceni Svetek svojo bolezensko stanje prikazuje slabše kot je v resnici, saj upa, da se ga bo izpustilo iz zapora, da bi »tako lahko utekel preteči kazni, posebno sedaj ko dohaja vedno več obtežilnega materiala proti njemu. Treba bo torej preskrbeti vse potrebno, da ne ubeži po poti.«¹⁷

Skupaj z Alfonzom Svetkom so 18. junija 1919 v Tuzlo poslali tudi vso dokumentacijo. Alfonz Svetek je marca 1920 umrl v zaporu v Tuzli še pred koncem kazenskega postopka.¹⁸

Stotnik Alfonz Svetek pred avstrijsko vojno justico

Ko je preiskovalni sodnik Deželnega sodišča v Ljubljani leta 1919 zaprosil za dokumente iz »Feldgerichtsarchiva«, je pri tem izpostavil, da je preiskava pred avstrijskim vojnim sodiščem potekala, ker je Svetek »dal samolastno justificirati nekaj domačinov, ki so bili od prekega sode (Truppenstandrecht) oproščeni« in da je bil »preiskan po psihiatrih, ki so izjavili, da za svoja dejanja ni odgovoren in nato je bilo postopanje proti njemu ustavljeno«. Pregled dokumentov, zaslišanj in ugotovitev, ki jih je jeseni 1914 zbral vojaški preiskovalni sodnik, podpolkovnik – auditor dr. Hermann Allendorf, lahko strnemo na naslednji način.

25. septembra 1914 je v Miličih zasedalo naglo sodišče v sestavi: predsedujoči stotnik Beil, člani – ritmojster Spielmann, ritmojster Schütz, podpolkovnik Schmutz, zdravniški pomočnik Otto Mayer, poročnik Petrovič. Obtoženi so bili: Gajo Madjarevič, Pavle Madjarevič, Radoslav Dukić, Krsto Madar in Pavle Madar. Prva dva sta se pred sodiščem znašla zaradi razširjanja veleizdajalskih, državi sovražnih vesti, preostali trije zaradi vodenja srbskih enot, ki so vdrle v Bosno.

Oba Madjareviča je prijavil Redžo Ramić iz Dervente, ki je poslušal pogovor med njima in Mehmedom Dedićem, prodajalcem tobaka. Naglo sodišče je dejansko stanje glede zločinov Madjarevičev povzelo takole:

»Gajo je 22. 9. šel k Mehmedu po tobak, z njim je bil njegov bratranec Pavle Madjarevič. Tega je Mehmed poklical, da bi ga zaščitil pred prodirajočimi Srbi, s čimer se je Pavle strinjal. Pavle je zahteval tobak, Mehmed ga ni hotel dati, saj je tobak erarska last. Nato je Pavle izjavil, da letos ne bo treba oddajati tobaka, saj prihaja novo cesarstvo, vse bo prosto in vsak bo lahko kadil, kolikor bo hotel. Srbi so že zasedli Rogatico in Višegrad, zdaj bodo

17 Prav tam, fol. 12f–12g, dopis preiskovalnega sodnika Policijskemu ravnateljstvu v Ljubljani z dne 18. 6. 1919.

18 Prav tam, fol. 25–38, predlog zagovornika dr. Franc Frlana, odvetnika v Ljubljani za odmero stroškov v kazenski zadevi Vr VIII 529/19 zoper lastno stranko; zabeležka dne 23. 3. 1919.

še Sarajevo, nakar bodo imeli vso Bosno. Sploh bodo prišli Rusi od zgoraj, Srbi z vzhoda, Črnogorci z juga. V dveh urah bodo Srbi že tukaj. Oba Madjarevića tajita te izjave. Priča Reddscha Ramić iz Dervente je bil prisoten in potrjuje ta pogovor, Mehmed pa pove, da je slišal, da je bilo govora o tobaku, Rogatici in Višegradu, kaj točno, pa ne ve, ker slabo sliši. Sodba: Gajo Madjarević se obsodi na sodno preiskavo zaradi sodelovanja pri razširjanju državi sovražnih govoric – enoglasno. Pavle Madjarević na smrt z obešanjem – s tremi glasovi, dva glasa za sodno preiskavo.<¹⁹

26. septembra 1914 je predsednik naglega sodišča stotnik Raimund Beil poslal poveljstvu 16. korpusa telegram, da je sinoči pol ure pred polnočjo naglo sodišče obsodilo pet srbskih kmetov, in sicer štiri na sodno preiskavo, enega pa na smrt z obešanjem. Pet srbskih kmetov je nato stotnik Beil čez noč v varstvo predal etapnemu poveljniku stotniku Svetku. Zgodaj zjutraj mu je stotnik Svetek povedal, da je ponoči dal na svojo odgovornost tri od njih obesiti – Gaja in Pavla Madjarevića iz Vižinj in Pera (verjetno je bila to ista oseba, ki se je prej navedla kot Pavle op. a.) Madarja. Potem ko je zasedalo naglo sodišče in sprejelo sodbo (stotnik Svetek ni bil prisodnik tega sodišča oziroma pri sojenju ni sodeloval), so bili ti ljudje stotniku Svetku izročeni izrecno le v varstvo.

28. septembra 1914 je preiskovalni sodnik podpolkovnik Allendorf zaslišal stotnika Svetka.

»Alfons Svetek c.kr. stotnik, rojen 27. 3. 1879 v Ljubljani, ta čas aktivni stotnik pehotnega polka št. 54, etapni štacijski poveljnik v Milićih, je potem, ko je bil opomnjen, da mora govoriti resnico, navedel:

Pri mojem prvem obhodu okolice Milićev, ki se razteza do Nivićev, so me srbski prebivalci trikrat obstreljevali v hrbet. Poročila, ki so izvirala s strani zanesljivih častnikov (med njimi nadporočnik Zorec), so govorila o tem, da Srbi tukajšnje turško prebivalstvo masakrirajo, pobijajo in jim celo spolne organe vtikajo v usta.

Naglo sodišče, sklicano 25. 9., je le v enem primeru izreklo smrtno obsodbo. Ker pa sta ostala dva Srba, po navedbah zaslišanih Turkov, bila v svaštvu z obešenim, je obstajala nevarnost, da se bodo ostali (srbski) prebivalci v okolici maščevali s pokoli. Turek Debič me je med dajanjem izjave o napredovanju Srbov vprašal, ali je Krsto Madjarević na prostosti, saj se je bal, da bo skupaj s svojim sorodstvom pobit, če ga bo Madjarević videl, da nekaj izjavlja. Neki ogrski častnik mi je pripeljal približno 19 let starega fanta s sporočilom, da ga je ta obstreljeval, in me je prosil, naj ga dam obesiti, saj on mora nazaj v bitko. O usmrtnitvi sem obvestil stotnika Beila. Priznam, da mi je bilo izročenih pet oseb – štirje v pridržanje, eden za izvršitev usmrtnitve. V zvezi s Krstom Madjarevićem navajam, da je šele po drugem dnevu po bitki pri Nurićih dostavil poročilo, da so tam bile srbske enote. Imel je dovolj časa, da bi to pravočasno sporočil, Srbi so se namreč krepčali v njegovi hiši. Dodajam tudi, da je pri tem naglem sodišču tolmač zelo slabo prevajal in okoliščine sodišču predstavil na veliko blažji način, kot se je zgodilo v resnici. Dalje navedem še, da o postopku naglega sodišča na bojišču nisem nič vedel (verjetno v smislu kako poteka – op. a.).<

19 Prav tam, fol. 19, prepis zapisnika naglega sodišča v Milićih z dne 25. 9. 1914

Ob tem velja pripomniti, da ni povsem jasno, kako se je v pričevanju stotnika Svetka znašel Krsto Madjarević, saj ni bil obtožen pred naglim sodiščem niti justificiran ob tej priliki. Morda je mislil na Krsta Madarja (ni povsem jasno, ali so avstrijski vojni organi v zapisnikih občasno zamešali ta dva priimka – op. a.). Prav tako ni razvidno, kaj naj bi imela omemba usmrtitve 19-letnega mladeniča s tem, o čemer je podpolkovnik Allendorf stotnika Svetka spraševal. Nekoliko si je te nelogičnosti mogoče razložiti iz navedb v uradnem poročilu preiskovalnega sodnika podpolkovnika Allendorfa, ki je o Svetku zapisal, da je zmedeno in nemarno uradoval oziroma na poveljstvo pogosto pošiljal napačne podatke in dokumente:

»c. kr. Sodišče poveljstva 16 korpusa

Uradno poročilo

Po zaslišanju kapitana Svetka je prišlo do prekinitve v preiskavi, saj preiskovalni sodnik ni mogel zaslišati stotnika Beila.

Odredba za uradno preiskavo še ni bila izdana. Tehtala se je namreč možnost, da bi se naznanilo (zoper stotnika Svetka) umaknilo, saj je vojaško sodišče v Milićih spadalo v področje vojnega prava v izjemnih razmerah in je zunaj pristojnosti častnikov za sodno službo, kot tudi zaradi tega, ker se razlaga stotnika Svetka, da naj bi (ustrezno) ravnal pod pritiskom – saj so Srbi takrat ravno zasedli Srebrnico – ni zdela neverjetna.

Naslednje okoliščine pa so vzbudile upravičen dvom o verodostojnosti odgovornega oz. upravičenega ravnanja stotnika Alfonsa Svetka:

Ko se je podpisani kot preiskovalni sodnik 5. 11. zaradi zaslišanj v zvezi s preiskavo zoper popa Sava Dangića mudil v Milićih in je tam prenočeval, da bi naslednji dan nadaljeval zaslišanje, je ugotovil, da so pripombe posameznih častnikov, ki so svojčas službovali v Drinjači – da je stotnik Svetek pijanec – potrjene s tem, da je stotnik Svetek tega večera spil več šalic čaja, ki so bile močno okrepljene z rumom oz. konjakom. Takrat je Svetek tudi razlagal o pokolih, ki naj bi jih Srbi izvedli nad Turki. Potem ko je podpisani v to podvomil oz. označil kot pretiravanje, je Svetek pri tem vztrajal in trdil, da je vse res. Nasploh je stotnik Svetek pri vsaki priložnosti močno izpostavljal svoje sovraštvo do tam živčih Srbov in v pristojnosti zdravnika bi bilo, da ugotovi, ali ni ta način razmišljanja, ki bi ga lahko skoraj označili kot krvoločnega, odraz bolnega stanja.

Posebej pa je domnevo, da stotnik Svetek tega (= izdati ukaza o usmrtitvi civilistov, op. a.) ni mogel storiti v normalnem duševnem stanju, zbudilo dejstvo, da je na telegrafske in telefonske zahteve, ki so se nanašale na določen primer, venomer dajal pojasnila in dokazni material, ki se je nanašal na povsem drugo zadevo, ne pa na ono, za katero je bil zaprosen. Ni domnevati, da je do teh nesporazumov prišlo zaradi pogosto pomanjkljivih telegramov. Dalje je stotnik Svetek na ukaz poveljstva korpusa, da je treba Gaja in Pavla Madjarevića odpeljati in izročiti določenim vojaškim oblastim, sporočil, da je povelje izpolnil, kasneje pa se je izpostavilo, da sta bila oba Madjarevića na njegovo povelje – ki je bilo v nasprotju s poveljem štacijskega poveljnika stotnika Beila – obešena oz. usmrčena.

Zaradi tega je podpisani preiskovalni sodnik pristojnemu poveljniku vnovič poslal vlogo, naj se kazenska zadeva zoper stotnika Svetka zaradi zločina zlorabe službenih pooblastil predloži sodišču armadnega etapnega poveljstva. Usmrtitev civilistov, ki jo je 26. 9. letos

ukazal stotnik Svetek, se nedvomno ne da opravičiti z vojnim silobranom (Kriegsnotwehr). Po navedbah nekega zdravnika, ki se je mudil prejšnji mesec v Miličih, naj bi bil stotnik Svetek v resnici kronični alkoholik.

Valjevo, 22. novembra 1914, preiskovalni sodnik dr. Allendorf, podpolkovnik – avditor²⁰

Domneve preiskovalnega sodnika, podpolkovnika Allendorfa, je čez dva dni potrdilo pričevanje predsednika naglega sodišča v Miličih, stotnika Beila:

»c. kr. Sodišče poveljstva 16. korpusa

Zapisnik zaslišanja, sestavljen v Valjevu 24. 11. 1914 s stotnikom Raimundom Beilom.

Po opominu, da mora govoriti resnico, je priča izpovedala naslednje:

Ime mi je Raimund Beil, rojen v Olmützu 10. 2. 1877, rimokatolik, samski, poklicni častnik, c. kr. stotnik pri artilerijskem polku št. 37.

V zvezi z mojim telegrafskim naznanilom z dne 26. 9. 1914 hočem predstaviti potek dogodkov, kot so se dejansko zgodili.

Takrat sem bil štacijski poveljnik v Miličih, kjer je moja baterija tri dni počivala. 25. 9. je tekom dne patrolja finančne straže pripeljala pet ljudi v tamkajšnje štacijsko poveljstvo, in sicer na podlagi ustnega naznanila nekega Turka. To so bili naslednji srbski kmetje: Gajo Madarević, Pavlo Madjarević, Radoslav Dukić, Krsto Madar in Pavlo Madar iz vasi Višnjica, okraj Vlasenica.

Takoj se je sestalo naglo sodišče, ki ga je sestavljalo 5 častnikov in jaz sem mu načeloval. Obtoženi so deloma tajili, da so vodili Srbe, deloma pa trdili, da so bili v to prisiljeni zaradi grožnje z orožjem. Naglo sodišče je obsodilo:

- Gaja Madjarevića na sodno preiskavo zaradi razširjanja veleizdajalskih, državi nevarnih govoric;
- Pavla Madjarevića na smrt z vrvjo zaradi veleizdaje (s tremi glasovi za in dvema proti);
- Radoslava Dukića na sodno preiskavo zaradi vodenja Srbov;
- Krsto Madarja na sodno preiskavo zaradi vodenja Srbov (4 glasovi za, eden za smrtno obsodbo);
- Pavla Madarja na sodno preiskavo zaradi vodenja Srbov (enoglasno).

Zatem je bilo naglo sodišče razpuščeno in pet ujetnikov sem osebno predal etapnemu štacijskemu poveljniku stotniku Svetku z opozorilom, da naj tem ljudi nič ne stori, saj nadaljnja odločitev v zvezi z njimi pripada poveljstvu korpusa. Stotnika Svetka sem posvaril, saj sem vedel, da je vse Srbe na tem področju označeval za veleizdajalce in jih je sovražil, saj naše vojake zahrbtno morijo in bi zato vsakega od njih najraje obesil. Naslednji dan sem navsezgodaj izvedel, da je stotnik Svetek ponoči tri od petih ujetnikov dal obesiti, brez da bi bil zato pooblaščen.

Ostala dva sta bila izročena poveljstvu korpusa v Drinjači, telegrafsko sem poslal naznanilo o tem dogodku.

20 Prav tam, fol. 24; prepis poročila preiskovalnega sodnika, podpolkovnika Allendorfa, o stanju preiskave na dan 22. 11. 1914 skupaj s prepisom telegrama stotnika Beila poveljstvu korpusa z dne 26. 9. 1914 in prepisom zapisnika zaslišanja Alfonsa Svetka, stotnika 54. pehotnega polka, poveljnika etapne postaje (Etappenstationskommandant) v Miličih z dne 28. 9. 1914 (zadnja dva dokumenta na fol. 19).

Rad bi še navedel, da je stotnik Svetek na mene naredil vtis alkoholika, kar sicer na zunaj ni bilo posebej opazno, je pa na njegovo sposobnost ukrepanja neugodno vplivalo. Posebno je bilo to razvidno na dan zasedanja naglega sodišča, ko je obravnava trajala od petih popoldne do četrta na polnoč – stotnik Svetek je medtem spil več vina kot običajno, kar sem tudi opazil in ga zato opomnil, da ne bi kaj ukrenil zoper ujetnike. S tem v zvezi me je pomiril in odšel sem spat. Njegovo stanje na ta večer ni bilo povsem opito, vendar tudi ne povsem normalno. Ko sem šel spat – spim v prvem nadstropju finančne vojašnice – je ostal stotnik Svetek v telefonski sobi in si je dal privedi tri ujetnike, ki jih je obravnaval. Mogoče je, da je še dlje ostal pokonci in popival.

Raimund Beil, stotnik

Karl Funk narednik, zapisničar

Hermann Allendorf, podpolkovnik avditor kot preiskovalni sodnik²¹

Na podlagi zgornjih poizvedb podpolkovnika Allendrofa se je stotnik Svetek znašel v sodni preiskavi pred vojaškim sodiščem 59. pehotne divizije, in sicer zaradi zlorabe uradnih oziroma službenih pooblastil. V začetku maja 1915 ga je to sodišče poslalo na opazovanje v garnizijsko bolnišnico št. 25 v Sarajevu in od nje zahtevalo izvedensko mnenje, saj se je pojavil dvom v Svetkovo normalno duševno stanje. Ugotovitve iz izvedenskega mnenja psihiatrov (ti Svetka, kot je razvidno iz dokumenta, niso zdravili, pač pa le opazovali z namenom izdelave strokovnega mnenja), ki so ohranjene v obliki obsežnejšega poročila, se ne sme ne citirati niti povzemati, saj je tako odločila Arhivska komisija.²² Toliko pa naj bo dovoljeno navesti, da Svetek svojih dejanj v razgovorih z zdravniki ni obžaloval. Že iz prejšnjih dokumentov, ki niso nastali pri »izvajalcu zdravstvene dejavnosti«, pa smo izvedeli, da so psihiatri menili, da Alfonz Svetek za svoja dejanja ne more odgovarjati. Sodni postopek zoper njega je bil tako ustavljen 26. maja 1915.

Pričevanja finančnega stražnika Jaroslava Rataja o dejavnostih stotnika Alfonza Svetka v Milićih

31. decembra 1919 je osem oseb po občinskem narodnem svetu v Milićih vložilo prijave zoper nekdanjega finančnega poveljnika Jaroslava Rataja. Prijave so ga obtoževale, da je bil nalogodajalec za umore civilistov oziroma da je napeljeval stotnik Alfonza Svetka, da je izdajal ukaze o justifikaciji. Navedbe sorodnikov žrtev in očitvidcev ter Ratajeve izjave pričajo, kako so pripadniki avstrijske vojske, zaščitnih enot (»šuckora«) in njim pridruženi »militarizirani« uradniki dejansko izvajali »vojno pravo v izrednih razmerah«.

²¹ Prav tam, fol.18.

²² Odločba Arhivske komisije št. 0120-8/2023-3341-5 z dne 18. 7. 2023.

Med drugim je bilo v prijavi zoper Rataja navedeno:

Krsto Madjarevič iz Vlasinja:

»[K]o je septembra 1914 nas pet (mene, Pera, Gaja in Pavla Madjareviča ter Radosava Djukića) en financar in pet šuckorjev prignalo v vojašnico, mi je Rataj rekel: ‚Štrik ti sledi takoj, tebi in tvojim bratom!‘ Zatem nas je odvedel k stotniku (Svetku) in mu rekel: ‚Tu je knez, ki je sprejemal sovražnika in ki ga je treba obesiti!‘ Nato mi je stotnik takoj potisnil revolver pod grlo, mi pri tem opsoval srbskega boga in kralja Petra ter rekel: ‚Ne živiš dlje od pet minut!‘ Rataj je nato nekaj govoril s stotnikom v nemščini, nakar je stotnik rekel: ‚Štrik!‘ Nato je pristopil Mehmed Dedić in rekel: ‚Prosim pokorno, jaz bom prisegel stokrat, da Krsto Madjarevič ni nič kriv, ker je v tem času bil v moji hiši.‘ Nato so me vrnilo v zapor, ostale pa so odgnali in obesili.«²³

Milivoj Madjarevič iz Vlasinja:

»Ko so me privedli v vojašnico 27. oktobra 1914, sta pred mano stopila Rataj in stotnik Svetek. Stotnik je rekel Rataju: ‚Je to tisti Madjarevič, ki ga že dolgo iščemo?‘, nakar mu je Rataj odvrnil: ‚Je, njegovega očeta sem obesil tukaj, mislim, da bom verjetno tudi njega.‘« (Pavle Madjarevič, obešen 25. 9. 1914 – op. a.).

Kasneje je Milivoj Madjarevič bil oproščen pred vojnim sodiščem, vendar ga Rataj in Svetek nista pustila na prostost, pač pa je na njun ukaz štiri leta odležal v vojaškem zaporu v Tuzli in Gradiški. Milivoj Madjarevič je dalje pričal tudi o naslednjem primeru:

»15. septembra 1914 je Rataj šel s patroljo desetih vojakov na obhod in v gozdu pri kozah naletel na 80-letnega Simeuna Petrovića. Vprašal ga je, kaj tam dela, nakar mu je starec odvrnil, da čuva koze. Rataj mu je pregledal torbo in v njej našel štiri prazne tulce od nabojev. Na vprašanje zakaj rabi tulce je odgovoril, da iz njih dela ‚muštike‘ (ustnike za cigarete op. a.). Rataj ga je zvezal in odgnal v Bare in naslednji dan so ga obesili. Obro Cvjetković iz Vrtače je gledal, kako so ga obesili.«²⁴

Mihajlo Matić:

»13. septembra sem bil v hiši Alekse Jakšića, ko je prijahal Rataj na zelenem konju in mi zaklical: ‚Mihajlo, pridi ven!‘ Bal sem se iti ven, vendar sem moral. Nato mi je Rataj rekel: ‚Ali me vidiš, Mihajlo, ali izgledam kot paša?‘ Odgovoril sem mu: ‚Hvala Bogu gospod, seveda!‘ Nato mi je Rataj rekel: ‚Če imaš voljo, pojdi in si oglej (obešenega – op. a.) kneza Maksima Vasiljevića, kako je izplazil jezik in kliče: Ba, ba!‘ Zatem je Rataj odšel v Podgoro in tam isto razlagal soprogi Joke Jakšića.«²⁵

23 Prav tam, prepisi iz sodnega spisa Okrožnega sodišča v Tuzli – »Prijava protiv bivšeg finansijskog starješine Rataja u Milićima« (Prijava zoper bivšega finančnega starešino Rataja v Milićih), K. št. 2483/19.

24 Prav tam.

25 Prav tam.

Stana Krsmanović je pričala, da jo je ob neki priliki, ko je prišla služiti v vojašnico, Rataj nagovarjal, naj gre pogledat neko žensko, ki je bila obešena. Ko je šla tja pogledat, je videla neznano žensko, ki je ležala že tri dni mrtva in je vsa potemnela.

Djordje Milić:

»Okrog male gospe (= malega šmarna) je moj oče Vaso Milić odnesel na hrbtu okrog 20 ok žita v mlin. Madžari so ga prestregli in odgnali v vojašnico, kjer je po sodbi Rataja in stotnika Svetka bil obešen. Če stotnik Svetek ni poznal mojega očeta, ga je Rataj zelo dobro poznal. Rataj je zelo dobro vedel, kje je naša hiša in kje potekajo vojni spopadi oz. da je naša hiša od spopadov zelo oddaljena ter da moj oče ni mogel biti sumljiv. Obešen je nedolžen in zato krivim najbolj Rataja.«²⁶

Stana Vuković:

»Moj mož Obrad je šel k prvemu sosedu, da ga zaprosi, da nam naredi kad. Madžari so ga odgnali v vojašnico, kjer je bil po ukazu Rataja in Svetka obešen. Bil je nedolžen, Rataj ga je poznal kot mirnega in poštenega človeka – kot takega bi ga lahko predstavil stotniku, da bi se lahko vrnil domov.«²⁷

Stjepan Blažević, gostilničar iz Dervente in nekdanji rezervni žandarski »Zugsführer«:

»Leta 1914 sem bil kot rezervni žandarmerijski starešina dodeljen finančni vojašnici v Miliće. Takoj sem opazil, da je Rataj slab človek. S prijavitelji je sam delal zapisnike in jih nato nosil v podpis stotniku Svetku. Ob teh priložnostih je tudi tepel ljudi, jaz sem ga ob neki priložnosti opomnil, da tega ne sme početi. Pri obsodbah je bil vedno vprašan za mnenje in prepričan sem, da je za smrtno obsodbe najbolj kriv on, saj je poznal ljudi, stotnik pa ga je za posameznike spraševal, kakšni so. Nekega dne je v vojašnico prišel Hasan Arapović – Avdić iz Dervente in mi rekel, da je obesil že šest Vlahov in bo še sedmega – Maksima Vasiljevića. Jaz sem ga oklofotal, on pa je šel k Rataju na zapisnik. Ko je kasneje bil knez Maksim Vasiljević prignan, so ga privedli pred stotnika, vendar so ga takoj vrnili. Dva vojaka sta ga spremljala, eden poddesetnik pa je nosil vrv – za njimi je šel Rataj, in ko je bil blizu mene, je rekel: »Pridi Blažević, da vidiš, kako ti bom obesil kneza!« Jaz sem odšel za drvarnico, oni pa so ga odgnali in obesili.«²⁸

V predlogu Državnega tožilstva v Tuzli, da se za Jaroslava Rataja odredi preiskovalni zapor, je navedeno, da je

»v drugi polovici leta 1914 dal privedi stotniku Svetku šest moških (Pera, Gaja in Pavla Madjarevića, Obro Cvetkovića, Maksima Vasiljevića in Obrada Vukovića) in eno neznano žensko ter jih obtožil, da sovražni srbski vojski na različne načine nudijo pomoč. Na ta

26 Prav tam.

27 Prav tam.

28 Prav tam.

način je želel pripraviti stotnika Alfonza Svetka, da navedene osebe usmrti, kar je ta v resnici z ukazom vojakom, da obesijo navedene osebe, tudi storil, tako da je nastopila smrt navedenih (zločin naročenega umora po čl. 209 in 210/3 kazenskega zakona) ... v istem obdobju je privedel Kosto Madjareviča in ga predstavil stotniku Svetku z besedami: 'Tu imate kneza, tega je treba prvega z zgornjega konca Dervente ubiti, saj doma gosti sovražnike!' (zločin po čl. 126 kazenskega zakona)«²⁹

V nadaljevanju je predlog za preiskovalni zapor (poleg zgornjih utemeljitev) obsegal še Ratajeve grožnje različnim osebam v smislu, da je treba vse Srbe v Avstriji iztrebiti, pobiti in pobesiti, naštetja pa so bila tudi nezakonita pridržanja in zapiranja.

Jaroslav Rataj se je na zaslišanjih branil na ta način, da je obtožbe zanikal, jih prikazoval kot plod maščevalnosti zaradi njegovega opravljanja službe ali pa je odgovornost valil na stotnika Svetka.

Poudarki iz Ratajevih navedb na zaslišanjih, ki so se nanašala na »poslovanje« stotnika Svetka, so naslednji:

Jaroslav Rataj, carinski uslužbenec, 36 let, rojen v Prahaticah na Češkem, živi v Bosanski Rači, ima dokončanih pet razredov osnovne šole, poročen, brez otrok.

Julija 1913 je nastopil finančno službo kot poveljnik postaje, pri tem je imel poseben nadzor nad srbsko propagando; posebna navodila je dobil od okrožnih oblasti v Tuzli v zvezi z nadzorom nad izstopajočimi srbskimi državljani. Dobil je nalogo od »okrožnika« (okrajni glavar?) Barona, da službeno potuje čez ves svoj rajon in preveri razpoloženje prebivalstva s posebno nalogo, da naj pazi, kdo izvaja srbsko propagando, ter da naj prijave o tem pošilja na Kotarski urad v Vlasenico. Od začetka 1914 je bil, kot tudi vsa finančna straža, militariziran in podrejen postajnemu poveljniku v Vlasenici.

Kapetan Svetek ga je pozival k sebi, ko ni imel pisarja ali ko česa ni razumel, ker ni popolnoma obvladal srbohrvaščine. Rataj posebej navaja proces pred sodiščem v Travniku proti štirim pripadnikom »šuckora« in Svetku, saj jim je ta dal nalog, da se ubije štiri srbske kmete, kar so tudi izvršili.

Leta 1914 so bile v dveh mesecih trikrat vzpostavljene fronte v njegovem rajonu – Svetek je takrat izdal nalog kmetom, da nihče ne sme iz hiše, saj bo v nasprotnem primeru kot veleizdajalec postavljen pred vojno sodišče. Kmete, ki tega niso upoštevali, je vojaštvo vodilo v finančno vojašnico, in sicer v pisarno stotnika Svetka, kjer so se pisale prijave po njegovem nareku. Rataj je na zapisnik izjavil: »V Miličih je bilo ustanovljeno vojaško sodišče – obešali so ljudi, ki so bili zaslišani, vendar so obešali tudi ljudi, ki jih sodišče ni obravnavalo niti niso bili zaslišani. Obsodbe brez zaslišanja pred sodiščem je izrekal stotnik Svetek, kar bom v nadaljnjem zaslišanju posebej navedel!« Obešanja so izmenično izvajali neki madžarski »Zugsführer«, neki poddesetnik in neki narednik. Rataj je zatrjeval, da je bil dva- ali trikrat prisoten pri obešanjih, pri sodnih obravnavah in justifikacijah srbskih kmetov, ki so jih vodili na vešala, vendar

29 Prav tam. Predlog Državnega odvetništva v Tuzli z dne 2. 4. 1919, da se zoper Jaroslava Rataja odredi preiskovalni zapor, K št. 2483/19.

ga predhodno niso vprašali za mnenje. Pri zaslišanjih so bili poleg obtoženih prisotni tudi muslimani, ki so obtožene prijavili.

Ob predložitvi prijave Krste Madjarevića iz Visiljana je Rataj izjavil naslednje:

»Zelo dobro se spomnim tega dogodka, čeprav ne morem točno navesti, kdo jih je točno privedel v vojašnico. Takoj ko so jih privedli, so jih pripeljali pred stotnika Svetka, kaj se je tam z njimi dogajalo, ne vem. Lahko le navedem, da me je potem Krsto Madjarević s sklenjenimi rokami prosil, naj se zasliši Mehmed Dedić iz Pomola, in če on potrdi njegovo krivdo, potem se strinja, da se ga naj takoj obesi. Na to prošnjo sem takoj obvestil stotnika Svetka, ki je ukazal, da se Krsta Madjarevića pridrži, ostale pa odžene – kam so jih odvedli, mi ni znano. Potem ko je Krsto Madjarević bil izročen poveljstvu v Drinjači, je od tam naslednji dan prišel v nadzor neki nadporočnik – avditor, ki se je tudi pri meni zanimal, ali mi je kaj znanega o bratih Madjarevićih. Jaz sem odgovoril nikalno. Kasneje sem izvedel, da so brate Madjarević odgnali okrog dva kilometra proč od vojašnice in jih tam usmrtili.«³⁰

Na vprašanje, ali je stotnik Svetek pil: »Da, računam, da je, dokler je zaloga vina trajala, dnevno spil dva litra vina in 16 čajev z rumom.«³¹

Na vprašanje, zakaj ni posredoval, ko je videl, da stotnik Svetek v pijanem stanju nepooblaščen sodi in izreka smrtne kazni: »Jaz leta 1914 kot podčastnik nisem smel karkoli pripomniti, ker bi na mene planil ves častniški zbor; to, da je stotnik Svetek pil, je bilo dobro znano vsem častnikom, celemu častniškemu zboru.«³²

Glede prijave Milivoja Madjarevića o usmrtitvi nekega starca:

»Spomnim se, da je okrog 24. septembra 1914 vojaška patrolja stotniku Svetku pred finančno vojašnico v Milićih pripeljala zelo starega kmeta. Stotnik Svetek me je vprašal, ali kaj vem o njem, jaz sem odgovoril nikalno. Starec je na hrbtu nosil vrečo koruze, ker je šel v mlin, da bi jo dal mlet. Stotnik Svetek me je nato poklical na dvorišče in mi v nemščini rekel, da bo tega starca obesil. Potem ko sem temu ugovarjal, mi je odvrnil: 'Vojaki poročajo, da je žalil njegovo veličanstvo cesarja in zato ga je treba obesiti.' Ko sem ugovarjal, da se človeka ne sme obesiti, saj postopek ni pravilen, se stotnik Svetek ni dal pregovoriti, ampak je ponovil: 'Er wird aufgehengt!' Starca je nato nek madžarski narednik obesil 150 korakov od naše vojašnice, vendar pri obešanju nisem bil prisoten.«

Na vprašanje, katere priče so bile povabljene, da bi se dokazalo dejanje, zaradi katerega so bili ljudje obešeni:

»V navedenem primeru stotnik ni hotel zasliševati nikogar, ampak se je zanašal na izjave vojakov; na temelju izjav vojakov je ljudi obsojal na vešala.«³³

30 Prav tam. Prepis zaslišanj obtoženega Jaroslava Rataja, ki so bila izvedena na Okrožnem sodišču v Tuzli med 14. 2. in 3. 5. 1919 s strani preiskovalnega sodnika Kneževića, K št. 2483/19.

31 Prav tam.

32 Prav tam.

33 Prav tam.

Na vprašanje, ali je pri sodbah, ki jih je izrekal stotnik Svetek, kakorkoli sodeloval:

»Stotnik Svetek je samostojno izrekal obsodbe, brez mojega sodelovanja. Najboljši dokaz je proces, ki je potekal pred Okrožnim sodiščem v Travniku leta 1915 zoper štiri pripadnike <šuckora, katerim je stotnik Svetek ukazal, naj štiri srbske kmete odpeljejo proti Vlasenici in jih po poti ubijejo.«³⁴

Na vprašanje, koliko častnikov je prisostvovalo obešanjem:

»Koliko točno, ne vem, več jih je bilo prisotnih, vendar poudarjam, da stotnik Svetek nikoli ni bil prisoten pri obešanjih! Jaz sem bil prisoten dva ali trikrat v primerih, ko je obsodbo izrekel vojni sodišče – enkrat, ko so obesili tri avstrijske vojake (zaradi kraje), enkrat pa, ko so obesili tri kmete iz Srebrnice. Ljudi se je obešalo v razdalji 150 korakov od vojašnice na razna drevesa v gozdu.«³⁵

Na vprašanje: Vi ste navedli, da ste delali po ukazu? Ali vam je znano, da stotnik Svetek ni imel te oblasti, da ljudi obsoja na smrt?

»Jaz sem to vedel, vendar jaz njegovih ukazov v tem smislu nisem izvajal. Jaz sem samo prevajal prijave v nemščino in jih pošiljal na vojno sodišče. Če sem koga moral privedi, sem svojim podrejenim ukazal, naj ga privedejo. S strankami sem sestavljal prijave in to na njihov predlog ali predlog stotnika Svetka. Stotnik Svetek je smrtne obsodbe izvrševal svojevolsko, vendar jaz tega nisem vedel, saj sem bil prisoten le, ko je stotnik Svetek obsodil na smrt nekega starca, čemur sem nasprotoval.«³⁶

Zaključek sodnega procesa zoper Jaroslava Rataja žal ni znan, arhivsko gradivo Okrožnega sodišča v Tuzli ni ohranjeno.

Družina poskusi rešiti Alfonza Svetka

Po smrti Antona Svetka je v začetku leta 1921 njegova vdova – Berta Svetek, rojena Rainer, tovarnarjeva hči iz Beljaka – prišla v spor s pokojnikovim zagovornikom, odvetnikom dr. Francem Frlanom, zaradi zahtevane povrnitve odvetniških stroškov. Frlan je Deželnemu sodišču v Ljubljani poleg stroškovnika poslal spremen dopis, v katerem je navedel: »Pri odmeri naj se upošteva, da je bil zagovor zelo težak, da so se dela izvršila sporazumno in po naročilu zakonskih Alfonza in Berte Svetek in tudi konferiralo in poizvedovalo po njiju naročilu pri sorodnikih in svaštvu, kakor tudi izven države.«³⁷

34 Prav tam.

35 Prav tam.

36 Prav tam.

37 Prav tam, fol. 25–31; vloga odvetnika dr. Franca Frlana na Deželno sodišče v Ljubljani za odmero stroškov v kazenski zadevi »zamrlega stotnika Alfonza Svetek« skupaj s seznamom/obračunom izvršenih odvetniških storitev.

Iz priloženega seznama odvetnikovih opravil je razvidno, da sta poleg žene v prid Alfonza Svetka večkrat skušala posredovati oče Anton Svetek (katerega spomine na leto 1878 v Bosni smo delno predstavili na začetku razprave) in njegov brat, ki mu je bilo prav tako ime Anton. Oče Anton Svetek je bil član odbora Mestne hranilnice Ljubljanske v obdobju 1892–1912 in eden od njenih treh ravnateljev med letoma 1905 in 1912. Tako je npr. leta 1903 soodločal pri izbirnem natečaju za gradnjo hranilnične nove stavbe na današnji Čopovi ulici. Bil je tudi avtor službene pragmatike za hranilnično uradništvo in pokojninskega pravilnika.³⁸ Brat Anton pa je bil državni uslužbenec, zaposlen v davčnih uradih, sicer pa znan glasbenik in skladatelj.³⁹ Pomagati so poskusili na različne načine. Po posvetovanjih z odvetnikom sta oba Antona takoj po pridržanju Alfonza Svetka posredovala pri predsedniku Deželne vlade Janku Brejcu in poverjeniku za notranje zadeve Golji z namenom, da bi Alfonza spustili na prostost. Odvetnik se je takoj tudi angažiral v pogovorih s preiskovalnim sodnikom, da bi pospešil preiskavo, pridobival je akte avstrijskega vojaškega sodišča iz leta 1916, da bi dokazal, da je bil v tem primeru oproščen, interveniral pa je tudi pri ravnatelju jetnišnice, da je lahko Alfonz dobival hrano od doma oziroma staršev. Zdi se, da so se sorodniki skupaj z odvetnikom posebej posvetili poskusom, da bi dokazali, da je bil Alfonz pri svojih dejanjih neprišteven, saj so se na »konferencah«⁴⁰ posvečali razpravam o njegovem duševnem stanju v času od njegove mladosti do bivanja v Miličih. Takoj je npr. odvetnik Frlan 20. maja 1919 opravil sestanek z Berto Svetek »radi slaboumnosti stotnika Svetka in radi sestave predloga«, o čemer je naslednji dan razpravljal tudi s samim Alfonzom. Kasneje so še večkrat razpredali in iskali olajševalne okoliščine v njegovem duševnem in fizičnem zdravju. Potem ko je bil Alfonz premeščen v Tuzlo, se je odvetnik ukvarjal z iskanjem tamkajšnjega ustreznega odvetnika – zastopnika, sestavil pa je obširno poročilo za podpredsednika vlade dr. Korošca, ki ga je Alfonzov brat odnesel s seboj z namenom, da prosi za posredovanje. Odvetnik je urejal tudi dovoljenja za pot Berte Svetek v Tuzlo.

Zanimivo je, da odvetnik po navodilih družine Svetek tudi ni opustil naporov, da bi Alfonz kot častnik dobival plačo (»gažo«⁴¹). Tako je npr. 7. maja 1919 v njegovem imenu naslovil tozadevno prošnjo na vojaško intendanco v Ljubljani. Prav tako je sredi junija 1919 poskušal intervenirati pri predsedniku Deželnega sodišča v Ljubljani, da bi Alfonza Svetka prestavili v Deželno bolnišnico v Ljubljani, že po deportaciji Alfonza Svetka v Tuzlo pa se je v vojaškem justičnem referatu sestajal z majorjem Vargaronom glede pravnega akta iz leta 1915 oziroma 1916, s katerim je bil kazenski postopek ustavljen. O vsem tem je odvetnik Frlan julija 1919 obveščal Svetkovega odvetnika Peleša v Tuzli in mu pošiljal nove dokaze o Svetkovem duševnem stanju in alkoholizmu. Avgusta 1919 se je zvrstilo več sestankov, na katerih sta ravnatelj Anton Svetek in Berta Svetek z odvetnikom razpravljala, kako bi dosegli ustavitev postopka – še vedno so poskušali z intervencijo pri podpredsedniku vlade Korošču in »justičnemu«⁴² ministrstvu. Septembra 1919 pa se je odvetnik sestal z očetom Antonom in ženo Berto

38 Prelovšek, Poslopje Mestne hranilnice, 43. Zupan, 50 let Mestne hranilnice, 64 in 87.

39 Svetek, Anton (1875–1919).

glede avdiencie pri regentu – prestolonasledniku Aleksandru z namenom, da bi pri njem izprosili »spregled kazenskega postopka milostnim potom«. Vsi ti napori pa so ostali neuspešni. Po smrti Alfonza Svetka je odvetnik zaradi morebitne pokojnine skušal dobiti potrdilo, da je bil kazenski postopek še pred njegovo smrtjo ustavljen.⁴⁰

Sklep

Opisani primer je le kamenček v grozljivem mozaiku terorja avstro-ogrske soldateske nad civilnim prebivalstvom med veliko vojno. Kolikšno je bilo dejansko število žrtev Alfonza Svetka, ne bomo nikoli izvedeli, saj sodni spis o njegovem procesu pred Okrožnim sodiščem v Tuzli žal ni ohranjen. Ne glede na to pa je jasno, da je brutalen ukaz vrhovnega poveljstva dal »pooblastilo« za obešanje civilistov po lastni presoji v roke osebi, ki jo je vodilo krvoločno sovraštvo. Tako ukaz kot njegova izvedba bi po današnjih merilih veljala za vojni zločin, po takratnih merilih pa je šlo »zgolj« za umore. Stotnik Alfonz Svetek je moč, da gospodari nad življenjem in smrtjo, jemal resno, jo pogosto rabil in se navadil, da sam po lastni presoji obsoja srbske civiliste na smrt. V konkretnem primeru pa je storil »napako«. Premila sodba vojaškega naglega sodišča ga je očitno frustrirala, da jo je samovoljno »popravljal« in ravnal kot običajno: ljudi poslal na vešala. Sledil je postopek pred avstrijskim vojaškim sodiščem, ki se je prekinil oziroma rezultiral v ugotovitvi, da Svetek zaradi svojih osebnostnih motenj za svoja dejanja ne more odgovarjati. Ta Svetkova »napaka«, ki je najkasneje 26. maja 1915 (ko je bil upokojen) prekinila njegovo izvrševanje »prava silobrana v vojni«, pa je bila le del njegove grozljive krvave bilance, saj je na oni svet spravil še veliko več civilistov. Samo v pričujočem prispevku smo našli 28 civilnih oseb, ki jih je stotnik Svetek »obravnal« samostojno ali ob asistenci finančnega stražnika Rataja – od tega se mu je pripisovalo usmrtitev vsaj 17 oseb. Zanimivo je, da sta pred avstrijsko vojno justico dejansko potekala (vsaj) dva postopka zoper Alfonza Svetka – poleg zgoraj opisanega tudi (po pričevanju finančnega stražnika Rataja) proces zaradi ukaza pripadnikom »šuckora«, da štiri srbske kmete usmrtijo na poti v Vlasenico. Zanimiva je tudi navedba, da stotnik Svetek nikoli ni prisostvoval usmrtitvam svojih žrtev oziroma se z neposrednimi posledicami svojih ukazov ni želel soočiti. Nenazadnje pa je v tej krvavi zgodbi zanimiva podrobnost, da so v razponu 36 let – tako leta 1878 kot leta 1914 – prazni tulci za naboje v torbah srbskih starcev avstrijske častnike močno vznemirjali.

⁴⁰ Vse navedbe o poskusih družine, da bi spravili Alfonza Svetka iz zapora imajo vir v seznamu navedenem pod opombo 37.

Viri in literatura

Arhivski viri

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 307 – Deželno sodišče v Ljubljani, Reg. III, Vr. VIII 529/19.

Literatura

- Banac, Ivo. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus, 1988.
- Ćorović, Vladimir. *Patnje Srba Bosne i Hercegovine za vreme svetskog rata 1914–1918. godine*. Beograd: Janus, 2002.
- Hautmann, Hans. Die österreichischen Kriegs- und Humanitätsverbrechen im Ersten Weltkrieg – Eine Bilanz. V: Elke Renner, Hans Hautmann in Peter Malina. *Bildungsanlass Erster Weltkrieg*. Innsbruck: Studien Verlag, 2015.
- Hautmann, Hans. Die Verbrechen der österreichisch-ungarischen Armee im Ersten Weltkrieg und ihre Nicht-Bewältigung nach 1918, Referat auf der 'German Studies Association' – Tagung in Atlanta/USA 10. Oktober 1999. https://www.klahrgesellschaft.at/Referate/Hautmann_Atlanta.pdf. Pridobljeno 15. 1. 2024.
- Moll, Martin. Österreichische Militärgerichtsbarkeit im Ersten Weltkrieg – 'Schwert des Regimes'? *Mitteilungen des steiermärkischen Landesarchivs*, Folge 50, 51. https://www.landesarchiv.steiermark.at/cms/dokumente/11683551_77969250/af2d6dd3/301%20bis%20356%20aus%20Mitteilungen%2050-51-%C3%96sterreichische%20Milit%C3%A4rgerichtsbarkeit%20im%20Ersten%20Weltkrieg.pdf. Pridobljeno 15. 1. 2024.
- Paravac, Dušan. *Dobojski logor, hronika o austrougarskom logoru interniraca u Doboju 1915–1917*. Doboju: Glas komuna, 1990.
- Pleterski, Janko. *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1979.
- Prelovšek, Damjan. Poslopje Mestne hranilnice ljubljanske. *Kronika* 24, št. 1 (1976): 43–47.
- Zupan, France. *50 let Mestne hranilnice ljubljanske*. Ljubljana: Jugoslovanska tiskarna, 1939.

Spletni viri

- *Svetek, Anton (1875–1919) - Slovenska biografija*. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi633399/>. Pridobljeno 15. 1. 2024.

Tiskani viri

- Anfrage des Abgeordneten Dr. Korošec und Genossen an die Gesamtregierung, betreffend militärische und bosnisch-herzegowinische Angelegenheiten, Haus der Abgeordneten – 53 Sitzung der XXII. Session am 22. Jänner 1918, 5293–5343. <https://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=spa&datum=0022&size=45&page=10109>. Pridobljeno 15. 1. 2024.
- Pustoslemšek, Rasto. V imenu pravice. *Slovenski narod*, 19. 4. 1919.
- Svetek, Anton. *Spomini na okupacijo Bosne*. Ljubljanski zvon, 1888.